

Катастрофогенний чинник політичного насилля

Аліна Бабієва,

аспірант кафедри політології

Національного університету ім. Т. Шевченка

У статті запропоновано розгляд тероризму як форми політичного насилля. Аналізується структура цього явища, основні його складові, причини виникнення та основні тенденції можливого розвитку.

Тероризм – явище в людській історії не нове. Однак особливо загострилась ця небезпека у наш час, причому практично в усіх куточках світу. Залякування кривавими акціями стало поширеним засобом боротьби між злочинними угрупованнями, незаконними збройними формуваннями і навіть між політичними партіями та державами. Особливу тривогу світової спільноти викликає та обставина, що використання (чи загроза використання) терористами засобів знищення, виготовлених на основі новітніх досягнень науки і техніки, стає справою реальною. Це робить наміри та дії терористів надзвичайно зловісними.

Тероризм став серйозною загрозою для миру і демократії. Він перетворюється на катастрофогенний чинник, від якого, без перебільшення, залежить доля людства. Відтак постає конча потреба дослідження тероризму як форми політичного насилля. Адже щоби подолати хворобу, потрібно знати її генезис.

Насилля – це навмисна дія, спрямована на нанесення людині збитків або й на її знищення [1]. Політичне ж насилля можна визначити як особливий тип дій, якими воля однієї людини чи групи людей нав'язується решті суспільства. Для цього використовуються найрізноманітніші засоби, а найчастіше – фізична сила.

Однією з поширених форм сучасного політичного насилля є тероризм. Це особливий тип дії, коли воля терористів, терористичних організацій нав'язується, як правило, представникам влади, посадовим особам за допомогою фізичного примусу чи загрози його використання. Ця воля має конкретну мету – повалення існуючого режиму, зміну курсу урядової політики, дестабілізацію становища в окремих країнах та регіонах тощо.

Особливістю тероризму є, по-перше, зв'язок насилля, яке використовують терористи, з установкою на залякування об'єктів терористичних дій, і, по-друге, публічний характер його здійснення, орієнтація на широкий розголос та суспільний резонанс.

Отже, тероризм – це форма політичного насилля, спрямована на здійснення політичних цілей шляхом примусу державних органів, міжнародних та національних організацій, державних і громадських діячів, окремих громадян або їх груп до здійснення тих чи інших дій на користь терористів методом реалізації останніми загроз щодо певних осіб чи груп, а також щодо об'єктів життєзабезпечення суспільства, джерел підвищеної небезпеки для людей та оточуючого середовища [2]. Інакше кажучи, тероризм – це акти насилля або загрози насиллям з метою посіяти страх і змусити органи влади, певні організації, окремих осіб діяти у потрібному терористам напрямку або ж утримуватися від певних дій.

Структурний аналіз тероризму як форми політичного насилля передбачає розгляд основних його компонентів, сукупність яких є оболонкою цього явища і характеризує умови та причини його виникнення, а також основні тенденції розвитку.

Причинами тероризму слід вважати політичні, соціальні, економічні, релігійні, ідеологічні, націоналістичні, сепаратистські, етнографічні, психологічні, територіальні, географічні тощо явища, які можуть породжувати різні, іноді непримиренні, суперечності та конфлікти в суспільстві. Їх вирішення суб'єкти терористичної діяльності вбачають лише у насильницькому впливі на представників владної еліти чи на певні групи суспільства.

Провідними у детермінації тероризму є політичні причини. На думку П. Кабанова, основні з них такі:

³⁵₁₇ репресії з боку правлячої еліти щодо опозиційних політичних партій;
³⁵₁₇ нав'язування правлячою елітою нетрадиційних для суспільства соціально-політичних нововведень;

³⁵₁₇ загострення внутрішньополітичних конфліктів всередині самої країни;

³⁵₁₇ зіткнення політичних інтересів двох держав у певному регіоні;

³⁵₁₇ помилки уряду в національній політиці;

³⁵₁₇ цілеспрямоване розпалювання національної ворожнечі окремими людьми, групами, партіями;

³⁵₁₇ агресія щодо іншої держави та її окупація у більшості випадків призводить до збройного опору населення (партизанської боротьби), коли використовуються терористичні методи (підриви важливих об'єктів, підпали);

³⁵₁₇ заохочення тероризму на рівні державної політики;

³⁵₁₇ незадоволення діяльністю урядів іноземних держав, через що здійснюються терористичні акти проти його представників та установ [3].

Одним з найважливіших елементів тероризму як форми політичного насилля є його суб'єкти. Вони утворюють досить розгалужену мережу державних і недержавних структур, які часто перебувають у складних відносинах взаємодії та протиборства одна з одною. Ці суб'єкти можна поділити на дві умовні групи – замовників і виконавців.

Замовниками терористичних актів можуть виступати окремі держави, політичні партії та рухи. Вони інспірують або підтримують певні терористичні організації, використовуючи їх у власних політичних інтересах. Виконавці – це терористичні або екстремістські організації, які безпосередньо здійснюють терористичні акти. До них належать, по-перше, міжнародні та національні терористичні організації, такі, зокрема, як праві організації профашистської, расистської та іншої реакційної спрямованості („Сірі вовки” в Туреччині, „Расистсько-національний фронт” у Великій Британії, „Арійські нації” в США); ліві ультраревольюційні терористичні організації („Червоні бригади” в Італії, „Деф-Сол” у Туреччині, „Японська червона армія”); націоналістичні сепаратистські організації (ІРА у Великій Британії, ЕТА в Іспанії, „Чорний вересень” у Палестині); революційно-політичні терористичні організації („Хезбола” в Лівані, „Брати-мусульмани” в Єгипті, Сирії, Саудівській Аравії, „Аум Сінрікьо” в Японії).

По-друге, виконавцями терористичних актів можуть бути й екстремістські організації антиконституційної спрямованості всередині окремої країни, які використовують насилля як основний метод політичної боротьби та припускають застосування тероризму. Нині такі організації існують як у традиційних районах поширення тероризму, так і в країнах, де про нього раніше нічого не знали.

По-третє, злочинні мафіозні організації міжнародного та національного рівня, які все частіше вдаються до використання терористичних методів або тісно блокуються з власне терористичними структурами. Найактивнішими тут стали мафіозні наркоструктури в Латинській Америці та деяких інших регіонах світу.

До суб'єктів терористичної діяльності можуть належати також спецслужби певних держав та їхні підрозділи, утворені для здійснення терористичних акцій. Йдеться, насамперед, про держави з антидемократичними, авторитарними режимами або про країни, які перебувають у гострому протиборстві із зовнішньополітичними супротивниками чи ведуть боротьбу зі „свою” політичною опозицією у зарубіжжі, в середовищі емігрантів. Проте під впливом корінних змін у міжнародній обстановці та під тиском світової громадськості практика участі спецслужб у терористичній діяльності поступово скорочується.

Об'єктами тероризму, тобто тими, на кого спрямований вплив терористів, чию волю вони узурпують і від кого вимагають вчинення вигідних для них дій, стають як посадові особи, представники органів

державної влади, так і населення регіонів та країн. Причому від перших вимагається здійснювати певні кроки – такі, наприклад, як зміна політики уряду, вирішення на користь терористів певних питань соціально-політичного характеру тощо. Інші ж – це, за словами Г. Мюнклера, „треті, кого необхідно зацікавити” [4].

Йдеться про те, що неодмінною рисою тероризму є його орієнтація не так на безпосередні фізичні наслідки застосування сили, заподіяну матеріальну шкоду чи значну кількість загиблих, крах систем життєзабезпечення тощо, а скоріш на досягнення психічного ефекту, спричиненого терактом, зокрема такого, як страх. Терористичні акти містять послання, адресовані не тільки посадовцям, політичним і державним діячам – тобто тим, хто безпосередньо має здійснити вигідні терористам дії. Вони спрямовані й на пересічну людину, якісь верстви населення (саме тих „третіх, кого необхідно зацікавити”). Це можуть бути певні соціальні прошарки, етнічні, релігійні, національні спільноти тощо.

Від об'єктів тероризму слід відокремлювати об'єкти терористичних прагнень. Якщо об'єкт тероризму як форми політичного насилля – це особа чи група осіб, на яку спрямовано вплив терористів, чию поведінку під загрозою завдання шкоди певній людині, групі людей, а також певним політичним, соціальним та іншим відносинам та матеріальним об'єктам терористи змінюють, то об'єкт терористичних прагнень – це те, чому безпосередньо завдається шкода чи виникає загроза щодо її завдання. З урахуванням сучасної практики тероризму та особливостей механізму здійснення терористичної діяльності можна виділити дві основні групи таких об'єктів.

Перша група – це загальні об'єкти прагнень, щодо яких висуваються цілі їх послаблення, підризу, дезорганізації. До них належать міжнародна безпека, внутрішня та зовнішня безпека країни, її міжнародні зв'язки, позиції та інтереси; засади суспільного ладу, політична організація суспільства, державна влада та її інститути; громадська безпека тощо.

Друга група – життя, здоров'я, свобода конкретних осіб; безпека великої кількості людей на різних об'єктах, засобах транспорту, промислових виробництвах; існування та нормальне функціонування певних матеріальних об'єктів – органів життєзабезпечення населення, підприємств з виробництва, використання чи зберігання особливо небезпечних матеріалів тощо. Всі вони є об'єктами безпосереднього насильницького, терористичного впливу. Застосовуючи щодо них різні види насилля або загрожуючи застосувати його, терористичні організації розраховують на залякування політичних супротивників і в такий спосіб передбачають добитися задекларованих цілей.

У найзагальнішому вигляді кінцевою метою тероризму є зміна поведінки об'єктів тероризму – дезорганізація роботи органів влади та управління, зрив заходів, які мають політичне значення, здійснення

вигідних терористам тих чи інших дій: отримання різних поступок, звільнення засуджених терористів-однодумців; морально-психологічне придушення або послаблення супротивників тощо [5].

Цілі тероризму у значній мірі визначають вибір об'єктів терористичних зазіхань, методів та засобів їх здійснення. Залежно від спрямованості діяльності терористичних організацій, сфери політичних відносин, у якій ця діяльність здійснюється, можна виокремити внутрішньополітичні та зовнішньополітичні цілі тероризму.

Внутрішньополітичними цілями можуть бути зміна суспільного ладу, політичного режиму країни; підрив демократичних перетворень або ускладнення їх проведення; дестабілізація внутрішньополітичної обстановки; підрив авторитету влади та довіри до неї населення; дезорганізація діяльності державного апарату; провокування державної влади на здійснення дій, які можуть скомпрометувати її в очах населення як жорстоку, несправедливу, авторитарну та виправдати дії терористів; зрив певних заходів органів влади і управління, наприклад, з консолідації внутрішньополітичних сил, забезпечення безпеки та порядку у районах поширення кризових і конфліктних ситуацій тощо; підрив впливу конкуруючих суспільно-політичних партій та організацій, в тому числі екстремістських; дезорганізація їхньої діяльності за допомогою організації замахів на їхніх лідерів і активістів.

Як свідчить діяльність багатьох лівих організацій Західної Європи, Латинської Америки, до їх внутрішньополітичних цілей можна віднести установки на ліквідацію „капіталістичної системи”, підготовку революційних виступів населення проти існуючого ладу, зрив воєнних приготувань НАТО тощо. Що ж стосується внутрішньополітичних цілей правих терористичних організацій, то найтипівішими з них є побудова „національних держав”, боротьба за „чистоту нації”, створення „сильної влади”, боротьба із „засиллям іноземців” тощо.

До зовнішньополітичних цілей тероризму належать зміна відносин тієї чи іншої країни з іншими державами (заради захисту незалежності, національної культури від „американського імперіалізму”, „європейської аморальної культури”, від участі у агресивних зовнішньополітичних акціях); звільнення від іноземної залежності; зрив міжнародних акцій з вирішення регіональних або міжнародних конфліктів; створення несприятливих умов для діяльності громадян та установ певної країни за кордоном; протест проти зовнішньої політики окремих держав чи блоків; підрив авторитету певних держав на міжнародній арені тощо. Наприклад, зовнішньополітичні цілі низки палестинських екстремістських організацій спрямовані на протидію політиці США та Ізраїлю на Близькому Сході та захист будь-якими засобами національно-державних інтересів арабського населення Палестини.

Крім того, цілі тероризму можна класифікувати як стратегічні і

тактичні. Головним критерієм розмежування тут є масштаб і зміст терористичної діяльності. Так, типовими стратегічними цілями терористичних організацій є повалення існуючого режиму, зміна курсу урядової політики тощо. Реалізація їх є необхідною умовою досягнення кінцевих цілей програмових установок терористичних структур.

Тактичні цілі характеризують повсякденну діяльність терористичних організацій. Вони досить різні. У загальному вигляді вони спрямовані, по-перше, на досягнення проміжних, обмежених результатів для підготовки реалізації великомасштабних, стратегічних цілей. По-друге, значне місце серед тактичних цілей посідає забезпечення матеріальних і фінансових засобів для продовження діяльності організацій, проведення акцій „нагадування” про існування тієї чи іншої терористичної структури, спроби звільнення з ув’язнення однодумців тощо.

Методи тероризму як форми політичного насилля визначають те, яким чином здійснюється нав’язування волі суб’єктів терористичної діяльності решті осіб. У цілому ці методи можна згрупувати в чотири умовні блоки [6].

Історично першими з’явилися методи, пов’язані з прямим фізичним завданням шкоди життю, здоров’ю та обмеженням свободи людини. Це так звані традиційні методи здійснення терористичної діяльності. До них належать зазіхання на життя і здоров’я людей, позбавлення чи обмеження їх свободи шляхом незаконного полонення, викрадення, насильницького позбавлення людей можливості зв’язатися із зовнішнім світом, утримання силою на місці перебування – у транспортному засобі, службовому приміщенні тощо.

Друга група методів передбачає вчинення руйнівного впливу на промислові підприємства, засоби життєзабезпечення населення, об’єкти енергетики, комунікації тощо. Такі методи ще недавно не мали значного поширення, проте нині використовуються у зв’язку з можливістю здійснення в такий спосіб впливу на великі маси людей та на об’єкти, зруйнування яких може викликати масштабні екологічні катастрофи. Іншими словами, якісне зростання ролі методів цієї групи у системі тероризму обумовлюється новими стратегічними установками терористичних структур – посилити залякування політичних супротивників, що, на думку терористів, має підвищити вірогідність досягнення цілей та завдань, які вони висувають.

Так само порівняно новими є методи психологічного впливу. Це переважно дії демонстративного, залякувального характеру. Головні з них – відкриті чи анонімні погрози на адресу посадових осіб, громадських діячів.

Четвертий блок методів терористичної діяльності має організаційний характер. Це численні способи організації діяльності терористичних структур та підготовки терористичних актів. Головні з них – вербування

учасників терористичної діяльності, організація їх навчання, постачання засобів терористичної діяльності та забезпечення терористів фінансуванням, документами прикриття, забезпечення конспіративного укриття та прихованого утримання жертв терору.

Засоби тероризму як форми політичного насилля умовно можна поділити на традиційні і нетрадиційні. До традиційних належать вогнепальна та холодна зброя, вибухові пристрої керованої дії, реактивна зброя тощо. Нетрадиційні – це засоби насильницького впливу на великі скупчення людей: отруйні речовини, зброя масового ураження, в тому числі і ядерна.

Залежно від цілей та завдань терористичної діяльності, а також основних об'єктів прагнень терористичних структур, тероризм може виступати у різних формах. Нині основними з них є організація вибухів, підпалів, зруйнування та знищення матеріальних об'єктів, убивства і важкі тілесні ушкодження окремих осіб (державних та політичних діячів, представників підприємницьких кіл, ЗМІ, правоохоронних органів, громадсько-політичних організацій); викрадення людей та затримання заручників, загроза розправою на адресу державних і громадських діячів, небезпечних для терористів; створення терористичних організацій, надання їм допомоги шляхом фінансування екстремістських структур, забезпечення їх засобами терористичної діяльності, навчання терористів, їх укриття після здійснення теракту тощо.

Що стосується тенденцій розвитку тероризму як форми насилля, то, на думку Ю. Авдєєва, основні з них такі:

³⁵₁₇ інтенсивне зростання суспільної небезпеки тероризму як для міжнародних відносин та міжнародної безпеки, так і для національної безпеки, конституційного ладу і прав громадян;

³⁵₁₇ розширення соціальної бази тероризму шляхом залучення до терористичної діяльності представників різних шарів населення та формування стабільних угруповань, які поділяють політичні прагнення терористичних організацій;

³⁵₁₇ перетворення тероризму на довготривалий чинник сучасного життя;

³⁵₁₇ зростання організованості й керованості терористичних утворень;

³⁵₁₇ створення блоків терористичних організацій у межах окремих країн та в цілому світі;

³⁵₁₇ об'єднання тероризму та організованої злочинності;

³⁵₁₇ продовження та навіть посилення зв'язків між державним, міжнародним і внутрішнім тероризмом [7].

Інтенсивна зміна тероризму у напрямку посилення його суспільної небезпеки є не лише першою, але й, у певній мірі, інтегративною тенденцією. Суспільна небезпека зростає за кількома параметрами.

Так, інтенсивно зростає кількість актів терористичної діяльності. За останні три десятиліття у світі здійснено понад 10 тисяч тільки широко

відомих акцій і таких, що знайшли відображення у світовій літературі. Наприклад, за даними Державного департаменту США, лише 1996 року було вчинено 296 актів міжнародного тероризму, 73 з яких спрямовувалися проти США [8].

За рівнем організованості тероризм у ХХ столітті розвивався від діяльності терористів-одинаків до виникнення терористичних груп, великих організацій, політичних терористичних формувань лівого, ультраправого, націоналістичного та релігійного характеру, а далі до створення транснаціональних терористичних об'єднань типу Аль-Каїди. Крім того, вдосконалюється матеріально-технічне та фінансове забезпечення тероризму. Кинджалом та пістолетом терористи вже не задовольняються – використовують потужні вибухи та засоби масового ураження (хімічні, біологічні, ядерні).

За національним і транснаціональним масштабом діяльності тероризм „рухається” від локального місця злочину до охоплення цілих міст, країн, регіонів організованою та систематичною терористичною діяльністю.

Жахливою є тенденція зростання тероризму за ступенем тяжкості його наслідків та кількістю людських жертв. У середньому темпи збільшення людських жертв на порядок випереджають темпи зростання самих терористичних актів. Тенденція така: від убивств окремих ненависних терористам осіб і у чомусь, на їхню думку, винних перед ними, до знищення тисяч і десятків тисяч ні в чому не винних жертв. За характером та обсягом цілей і об'єктів прагнень тероризм прямує від вбивства окремої особи до повалення легітимної влади, руйнування держави, фактичного знищення цілих народів.

Розширення суб'єктів тероризму відбувається за багатьма напрямками. Під прапори терору стають не тільки окремі організації, політичні, націоналістичні, релігійні та кримінальні утворення, а іноді й цілі народи або його значні шари.

Такі тенденції свідчать, що тероризм стає чинником глобального значення, або, за словами К. Гаджисева, заміником нової світової війни [9]. А тому з тероризмом змушені рахуватися уряди всіх країн та світова спільнота в цілому. Очевидно, що вилучення тероризму як форми політичного насилля з життя людства можливе лише шляхом глобальної перемоги над тоталітаризмом та екстремізмом, а також послідовного розвитку інтеграційних тенденцій в сучасному світі.

Література:

1. Гусейнов А. А. Этика ненасилия // Вопросы философии. – 1992. – №3. – С. 72 – 82.
2. Авдеев Ю. И. Терроризм как социально-политическое явление // Современный терроризм: состояние и перспективы. Под ред. Е. И.

Степанова. М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 36 – 53.

3. **Кабанов П. А.** Политический терроризм: криминологическая характеристика и меры сдерживания. – Нижнекаменск: ИПЦ „Гузель”, 1998.

4. **Мюнклер Г.** Тероризм як стратегія комунікації // Незалежний часопис „І”. – 2002. – № 25. „Насильство. Влада. Терор”. – С. 205 – 214.

5. **Гайдук Э. Г.** Терроризм в современном обществе: структура, основные виды и цели // Современное право. – 2002. – N1. – С. 11 – 16.

6. **Авдеев Ю. И.** Терроризм как социально-политическое явление // Современный терроризм: состояние и перспективы. Под ред. Е. И. Степанова. М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 36 – 53.

7. **Авдеев Ю. И.** Основные тенденции современного терроризма // Современный терроризм: состояние и перспективы. Под ред. Е. И. Степанова. М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 157 – 175.

8. **Лунеев В. В.** Терроризм и организованная преступность: национальные и транснациональные аспекты // Организованная преступность, терроризм и коррупция. – 2003. – №2. – С. 22 – 45.

9. **Гаджиев К. С.** О природе конфликтов и войн в современном мире // Вопросы философии. – 1997. – № 6. – С. 3 – 23.